

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

cross-genderidentiteit. Chiland laat in haar publicatie van 2005 zien dat zij zich nu op de hoogte heeft gesteld van de recente literatuur, maar biologische verklaringen blijft zij verwerpen. Van de psychologische verklaringen noemt zij onder andere die van Susan Coates, een psychoanalytica die vooral jonge kinderen behandelt en die de oorsprong van de genderproblematiek ziet in separatieangst, waardoor het jongetje 'being with mommy' verwart met 'being mommy'. Jammer genoeg heeft zij Bradley (2000) niet gelezen, de internationale kinderexpert, die de oorsprong van een GIS ziet in een stoornis in de affectregulatie. Haar opvatting kan tevens verklaren waarom er bij kinderen met een GIS zoveel psychopathologie voorkomt, omdat een affectstoornis kan leiden tot of overregulatie of onderregulatie van het affect.

Uit haar vervolgstudie blijkt dat patiënten hun beslissing tot geslachtsverandering niet betreuen, ze geven aan zich herboren te voelen, een intens geluksgevoel te ervaren na de operatie, maar ze kunnen ook teleurstelling uiten in de zin dat zij ontdekken niet echt en niet volledig een vrouw te zijn. Er zijn echter ook patiënten die realistisch zijn en niet verwachten een vrouw te worden, maar wel als vrouw te kunnen leven. Een heel enkele zegt: 'For the time being, it is the best thing [de operatie], and it has been a release. Will they now manage to treat the mind, and deal with what has gone wrong inside it?' De enige mogelijkheid voor behandeling ziet Chiland in de behandeling van jonge kinderen.

Literatuur

- BRADLEY, S. J. (2000). *Affect regulation and the development of psychopathology*. New York: The Guilford Press.
- CHILAND, C. (2000). The psychoanalyst and the transsexual patient. *International Journal of Psychoanalysis*, 81, 21-35.
- SLIJPER, F.M.E. (2000). Genderidentiteitsstoornissen. In F.C. Verhulst & F. Verhey (red.), *Kinder- en Jeugdpsychiatrie — Onderzoek en diagnostiek* (p. 225-239). Assen: Van Gorcum.

Wat gebeurt er innerlijk met onze leeraanlyticus?

Bespreking van

LORA HEIMS TESSMAN (2003).
The analyst's analyst within.
Hillsdale/Londen: The Analytic Press.
ISBN 088163 351 8, 372 pp., \$ 57,50

ANTONIE LADAN

Hoe kijkt een psychoanalyticus terug op het beëindigen van de eigen analyse? Op welke wijze is de eigen analyticus van binnen aanwezig? En hoe verandert dat in de loop van de jaren?

Om dit soort vragen te kunnen beantwoorden deed Lora Heims Tessman, verbonden aan het Massachusetts Institute of Psychoanalysis en het Institute for Psychoanalytic Training and Research in New York, een onderzoek met behulp van semigestructureerde interviews bij vierendertig analytici, van wie er achtentwintig twee of meer analyses doorgemaakt hadden. Het totale onderzoeksmateriaal betrof daarmee vierenzestig analyses. Bij het samenstellen van de onderzoeksgroep lette zij op het tijdstip waarop de betreffende analyse was beëindigd en op het aanwezig zijn van de vier mogelijke geslachtscombinaties. Vooraf kregen de deelnemers een globale opsomming van de vragen toegestuurd, bijvoorbeeld: 'Wat voor iemand was je analyticus voor je gevoel tijdens de analyse, bij het beëindigen, in de jaren daarna en nu? Stel je voor dat jullie elkaar nu tegen zouden komen en vrijuit zouden kunnen praten: wat zou ieder van jullie zeggen? En wat wel denken, maar niet zeggen?' Afhankelijk van wat de analyticus te vertellen had vonden er één tot vier gesprekken van steeds twee uur plaats. De opgenomen gesprekken werden verbatim uitgetypt. Vervolgens konden de deelnemers in de transcripten aangeven welke delen zij eventueel niet gepubliceerd wilden heb-

ben. Tevens werd aan iedereen gevraagd een pseudoniem te verzinnen en een beoordeling van de betreffende analyse te geven: zeer bevredigend, redelijk bevredigend of zeer onbevredigend.

Wanneer een analyse beëindigd wordt, is er volgens Tessman op ten minste drie terreinen sprake van verlies in relatie tot de analyticus. Allereerst gaat zijn of haar analytische functie verloren. Dit verlies kan voor een belangrijk deel worden goedge maakt doordat de analysant het vermogen verwerft om zichzelf te analyseren. Een tweede verlies betreft het beëindigen van de grote intimiteit met de analyticus. Ook al kan de analysant zijn relationele energie productiever gebruiken in intieme relaties, toch gaat er bij het einde van de analyse iets verloren. Een derde verlies betreft de veranderingen die zich gaan voordoen in het beeld van de analyticus. Deze veranderingen kunnen de analytische verworvenheden vergroten, maar zij kunnen ook dusdanig ingewikkeld of teleurstellend zijn dat zij de bereikte positieve resultaten geheel of gedeeltelijk tenietdoen.

Van de vierenzestig analyses werden er vijfentwintig (39 procent) als zeer bevredigend geclassificeerd; vijftientwintig (39 procent) als redelijk bevredigend; en veertien (22 procent) als zeer onbevredigend. De grootste kans op een zeer onbevredigende analyse bestond bij de combinatie mannelijke analysant en mannelijke analyticus. Bij geslachtsverschil tussen analyticus en analysant was de kans op een als zeer bevredigend beoordeelde analyse het grootst.

Op basis van het interviewmateriaal formuleert Tessman een aantal factoren die een rol lijken te spelen bij hoe iemand zijn of haar analyse beoordeelt.

Bij de *zeer bevredigende analyses* komt één factor steeds naar voren: de analysant voelde een sterke affectieve verbondenheid met de analyticus, waarbij deze over wist te brengen dat de analyse en de analysant voor hem of haar van grote betekenis waren. Onderdeel van deze affectieve verbondenheid was de bereidheid van de analyticus

om zich te verstaan met sterk wisselende en intense gevoelens. Dit impliceerde het kunnen verdragen van intense gevoelens van liefde, haat, angst en verdriet, gericht op de analyticus. Een tweede factor betrof de openheid van de analyticus in het niet uit de weg gaan van de eigen bijdrage aan de overdracht-tegenoverdrachtconfiguraties. Voor de analysant betekende dit onder meer dat het niet zijn taak was om de dyade te beschermen tegen ongewenste waarnemingen. Dit hield in dat de analyticus gezien kon worden als een 'ander', iemand met een eigen leven.

Een derde factor betrof het feit dat de analytische interactie niet beperkt werd door vooringenomen opvattingen over wat voor materiaal op wat voor ontwikkelingsniveau vooral aandacht verdiende. De analyticus probeerde de analysant niet in een mal te dwingen, maar was bereid hem of haar te volgen.

Op de vierde plaats kwam in deze groep naar voren dat de aard van de interventies niet beperkt was tot het uitsluitend bieden van 'attunement' duidelijk aan de ene kant of het installeren van 'otherness' aan de andere. Het betrof altijd een flexibel wisselen tussen beide polen in een optimaal ritme. Een vijfde bevinding betrof de overtuiging van de analysant dat hij of zij door de analyticus gezien werd als een persoon 'voorbij de patiënt', die ook een permanente plaats in het innerlijk van de analyticus innam. Bij de *zeer onbevredigende analyses* onderscheidt Tessman vier configuraties die lijken te verhinderen dat de analysant zich voldoende affectief engageert.

In de eerste configuratie werd de analyticus ervaren als chronisch vijandig, afgunstig of bezig met het uitleven van een competitieve instelling ten opzichte van de analysant, zonder dat dit alles werd erkend of geanalyseerd. De verantwoordelijkheid voor wat er gebeurde werd vanzelfsprekend en automatisch bij de patiënt gelegd. In de groep van redelijk bevredigende analyses werd deze configuratie ook door een aantal analysanten gesignaleerd, met als grote verschil dat

dit binnen hun analyse aan de orde kon komen.

Een tweede obstakel betrof het bestaan van een intrusieve agenda bij de analyticus, door Tessman betiteld als de 'Pygmalion-tegenoverdracht'. Hierbij lijkt de analyticus ervan overtuigd dat hij of zij terecht bezig is met het kneden van een kandidaat tot een evenbeeld van zichzelf, met de daarbij behorende gevoelens van teleurstelling, verraad en verwerping, wanneer de kandidaat daar onvoldoende toe in staat is of rebellert. Wanneer de kandidaat, om wat voor redenen dan ook, niet kan rebelleren, resulteert vaak masochistische aanpassing.

In de derde configuratie waren analytici in emotioneel opzicht zo afgeschermd en onbereikbaar dat een affectieve dialoog niet mogelijk was. Soms leek het hierbij te gaan om analytici die een habituele geneigdheid vertoonden om zich, in reactie op emoties, in zichzelf terug te trekken. In andere gevallen betrof het depressieve analytici en dan met name degenen die zich daarbij terugtrokken in pessimistische onverschilligheid.

In de vierde en laatste configuratie was er een duidelijke kwetsbaarheid van de analyticus, die deze zelf niet aan de orde kon of wilde stellen. Bepaalde observaties konden dan niet uitgesproken worden en de analysant moest veel energie besteden aan het loochenen van zijn waarneming.

Verreweg de meeste deelnemers begonnen aan hun analyse met ernstige problemen met hun zelfgevoel. Zij waren bang dat de analyticus hen zou doorzien en zou verwerpen. Bij de bevredigende analyses werd dit negatieve zelfbeeld steeds minder uitgesproken, doordat de analysant zichzelf in toenemende mate kon gaan zien en waarderen door de ogen van de analyticus.

Bij als onbevredigend beoordeelde analyses werd het negatieve zelfbeeld beschreven als iets dat permanent aanwezig was in het geestesooi van de analyticus. Wanneer de analyticus op deze manier werd ervaren, bestonden er aanzienlijke verschillen in de mate waarin de analysanten zich van deze

beschadigende waarneming konden ontdoen. Tessman haalt in dit verband Fonagy aan, die deze verschillen toeschrijft aan het vermogen om de geestestoestand van de teleurstellende ander te mentaliseren.

Tessman voert een interessante discussie over de positie en de betekenis van de leeraanlyticus en over de complicaties die op kunnen treden wanneer deze feitelijk macht heeft over de analysant. Wat zij hier te berde brengt vormt een belangrijk argument tegen opleidingen die door een kleine groep mensen worden verzorgd, met alle incestueuze verstrengelingen die daar inherent aan zijn. Ook laat Tessman zien dat het verband tussen een bevredigende analyse en het vermogen van de analysant om later met plezier als analyticus te werken minder eenduidig is dan we vaak aannemen. Veel is afhankelijk van het vermogen van de analysant om zich uiteindelijk niet primair te identificeren met de analyticus maar vooral de analytische relatie te internaliseren. Ook hierin speelt, zeker wanneer er sprake was van een als negatief beleefde analyticus, het vermogen om te mentaliseren waarschijnlijk een grote rol.

Tessman wijdt drie hoofdstukken aan termineren: het einde van de analyse, de rouw en het weggaan. Zij gaat onder meer in op het misverstand dat het de-idealiseren van de analyticus het opgeven van de liefdesband zou moeten betekenen. De-idealiseren kan bij uitstek plaatsvinden door een grotere intimiteit en de daaraan verbonden kennis.

Er lijkt geen automatische verbinding te zijn tussen een bevredigend verlopen analyse en het zich eigen maken van het vermogen tot zelfanalyse. Soms geeft een teleurstellend resultaat juist een impuls in die richting, denk bijvoorbeeld aan Kohut. Tessman onderscheidt twee manieren waarop zelfanalyse gebruikt wordt: om meer inzicht te verwerven en om meer affectief welbevinden te bereiken en de affectregulatie te verbeteren. Zij staat vervolgens uitvoerig stil bij de dilemma's die contacten na het einde van de analyse kun-

nen oproepen en geeft hiervan verhelderende voorbeelden. Tessman ziet een duidelijke relatie tussen het innerlijke beeld van de analyticus en een bevredigend verlopen analyse. Hoe bevredigender de analyse, hoe groter de kans dat de analyticus op een levendige wijze aanwezig blijft in de binnenwereld van de analysant en hoe sterker de neiging om dit beeld te gebruiken voor een innerlijke therapeutische dialoog. Een voor haar onverwachte uitkomst betrof de relatie tussen de mate waarin een analyse bevredigend was en de mate waarin de analyticus als een ander werd ervaren, een compleet persoon. Deze waardering voor de 'otherness' van de analyticus verraste haar, juist nu het accent in de hedendaagse analyse zo ligt op het onderkennen van het belang van 'empathic attunement' en 'moments of meeting'.

Kortom, een prachtig boek met veel klinisch relevant materiaal, dat ik van harte aanbeveel.

Duitse neutraliteit

Bespreking van

KARL KÖNIG (2005). *Abstinenz, Neutralität und Transparenz in psychoanalytisch orientierten Therapien*. Stuttgart: Klett-Cotta. ISBN 3 608 94402 8, 190 pp., € 21,-

ANGELA HANKE *

In zijn nieuwste boek beschrijft de populaire Duitse psychoanalyticus König hoe in de verschillende varianten van psychoanalytische psychotherapie wordt omgegaan met abstinentie, neutraliteit en transparantie. Volgens hem is de objectrelatietheorie de brug tussen egopsychologische benaderingen en relationele richtingen. König is een man van compromissen, hij pleit voor integratie en verzoening van de verschillende scholen. Hij is ervan overtuigd dat de verschillende analytische richtingen beter

in vrede zouden kunnen leven en elkaar bevruchten. In zijn integratie doet hij echter onrecht aan de vele analytici die door het postkleinianaanse denken en dan in de eerste plaats door Bion worden geïnspireerd. König benadrukt vooral de subjectiviteit als grondidee. Volgens König dient de analyticus of de analytische psychotherapeut te reflecteren over de eigen subjectiviteit. Hij mag zich niet onderwerpen aan objectieve criteria bij het vorm geven aan abstinentie, neutraliteit, transparantie en directiviteit. Zijn visie is logisch en consistent. In meerdere passages in het boek illustreert hij hoe de professionele handhaving van deze tegenovergestelde attitudes aan de therapeut hoge eisen stelt op het vlak van zelfkennis en reflectief vermogen. Anderzijds wordt onze verbazing gewekt wanneer hij in zijn uiteenzetting over de leeraanlyse een pleidooi houdt voor mildere opleidingseisen. Leert men de analytische abstinentie en neutraliteit juist niet dankzij het psychoanalytisch proces dat men zelf aan den lijve heeft doorgemaakt en duurzaam heeft verinnerlijkt? Is dit niet de kern van de leeraanlyse? Wanneer de therapeut zelf ervaren heeft dat symptomen, herhalingsdwang en manifestaties van het onbewuste tot ontwikkeling komen in de context van de analytische relatie en betekenis krijgen binnen het overdrachts-tegenoverdrachtsgebeuren, zal hij niet overtuigd hoeven worden van het belang van abstinentie en neutraliteit. Zonder deze ervaring in de eigen leeraanlyse zal het de toekomstige analyticus moeilijk vallen om de psychoanalyse libidineus te bezetten. Mogelijk is dit ook de reden waarom steeds meer psychoanalytici in Duitsland de hoogfrequente psychoanalyse willen omschrijven als een focale therapie met wisselende focus (Thomä & Kächele 1996).

Dit boek kan dienst doen als oriënterende gids voor therapeuten die zich afvragen hoe om te gaan met abstinentie, neutraliteit en transparantie in laagfrequente psychoanalytische therapieën. Er wordt ook rekening gehouden met indicatiestelling en met de